Оповідання

Доктор Іван Мартинович Гурковенко, чи, як він писав своє назвище, Гурковенков, був дуже відомий не тільки в Києві, але й поза Києвом в околиці. Він вийшов з петербурзької медицинської академії, довгенько був на службі за військового доктора, оженився в Петербурзі, а потім згодом перейшов у Київ, довгенько служив у міському лазареті й став професором. Практика в його була велика. Він нажився, забагатів і спромігся купить гарний, хоч старосвітський чималий дім на кінці Хрещатика, вище од Бессарабки, од широкого плацу, на самісінькій середині Круглого спуску на просторній терасі.

Дім був мурований, просторний, стояв серед широкого двора на терасі, з широким старосвітським ґанком чи верандою з колонками, і був схожий на дім на селі в будь-якого багатенького дідича; бо перед домом у дворі було навіть кружало, засаджене кущами та квітками, поза котрим під'їжджали під ганок до високих сходів екіпажі гостей, зовсім як на селах у дідичів.

Доктор любив одпочивать, п'ючи чаю на цій височенькій веранді, оповитій виноградом, любив дивиться на широкий простір, на вештання людей на широкому майдані. Поза його садибою йшов кругом вгору Круглий спуск, кудою сунулись вагони трамвая вгору на Липки. За домом під крутою горою був овощний садок, квітники й оранжерея, притулена до дому. Осторонь стояла опрічна оранжерея для пальм. За нею по дуже крутій горі ріс густий грабовий ліс до самого верху. Доктор любив дивиться, як вагони трамвая сунуться проз його терасу з майдана по вулиці, потім ховаються за повороткою в садках, а потім несподівано виникають аж вгорі над лісом, неначе якісь допотопні дивовижні мамонти висовуються з лісу й десь плазують високо на горі на зелених

верховіттях грабів. А назустріч їм зсовуються наниз вагони з Липок і ніби пірнають в гущавину зеленого дерева й вискакують нанизу проти його тераси. Гурковенко був вже літній чоловік, трошечки сивуватий, але тілистий, кремезний, рум'яний, русявий красунь з карими ясними очима. Він кохався в квітках та в садках і падкував коло їх, мов коло своїх дітей. Гурковенко був справдешній епікуреєць: любив всмак пожить, попоїсти й попопить. Його льох з винами був з перших у Києві. Він любив гостювать у інших, але й сам залюбки приймав гостей. Не занедбав він і своєї науки, написав кільки невеличких, але вартних на зміст медицинських книжечок і брошурок. Але соціального, громадянського прямування не було в його ніякісінького... Тільки одна любов до теплиць, до рослин натякала про українську поетичність його вдачі, пригноблену служебними ділами та тяганиною з недужими людьми.

Гурковенко жив розкішно, по-великопанській. Він держав виїзний екіпаж для одвідування слабих. Жінка мала свій опрічний екіпаж задля себе й задля дочки-єдиниці.

Гурковенкова жінка Клара Маврикіївна, чи Катерина Маврикіївна, як її вже звали в Києві, коли вона пристала на православну віру, була дочка петербурзького аптекаря, захожого італьянця. Брат цього аптекаря був на службі в дворці якогось великого князя в Петербурзі. Пробуваючи в столиці, Гурковенко залицявсь до цієї чорнобривої принадної красуні й оженивсь на їй. Катерина Маврикіївна, мабуть, через те, що її дядько був на службі в дворці, вважала на себе, як на справдешню аристократку, любила часто хвалитись й нагадувать в розмові про свою аристократичну рідню десь у Генуї... В Києві, маючи багацько грошей, вона знайомилась тільки з найвищими урядовими особами та кількома київськими багатирями-аристократами.

Гурковенко був один з видатніших багатирів в місті. Вбившись в палки через свою лікарську досвідність, склавши чималий капітал, Гурковенко збудував собі новий здоровий та довжезний мурований дім на три поверхи, на п'ятнадцять квартир, а сам жив у старому опрічному домі в чудовій місцині, де було тихо й спокійно, на пригорку Круглого

спуску, серед старих садків навкруги, ніби в садибі якогось заможного дідича край села.

Як тільки його дочка-єдиниця стала доросла, Катерина Маврикіївна почала справлять такі бучні бали, яких не справляв у Києві ні один багатир. На широкому дворі коло дому часом був такий наїзд, збиралось стільки екіпажів, скільки їх збирається на контрактовий ярмарок у Києві на Подолі. Лисніли дорогі карети та фаетони; на козлах стриміли то убрані по-англійській погоничі в циліндрах та в сіртуках з золотими позументами, то бородані в чор-і:их плисових безрукавках та жовтих і червоних сорочках. Дім аж кишів гістьми. Дві буфетні кімнати були сливе усі закидані кошиками з пляшками пива та дорогих вин. Розкіш, навіть збитки були в усьому, як у потравах на обідах, так і в винах.

Гурковенкові припадав до вподоби жінчин вибір значних знайомих: він був самолюбний та гордовитий на вдачу, ставив себе без міри високо, як доктор і вчений. Але маючи знайомих і з середнього стану, він мусив приймати й вітать у себе й простіших знайомих і своїх товарищів-док-торів. І Катерина Маврикіївна з цієї причини звичайно справляла поспіль через день два бали або два вечорі з багатою вечерею. На перший вечір вона запрошувала своїх видатніших та багатіших гостей, а на другий — запрошувала докторів та простіших своїх знайомих. Про ці запросини на перший і на другий вечір говорили в місті по салонах, митикуючи, кого то вона сподобить на запросини на перший бал, а кого знизить на один ступінь і запросе на другий вечір. З неї в місті трохи глузували й казали, що вона з тих заграничних аристократів-приходьків, що продають в Росії в коробках ліки, олійки та пластирі од могодзуль на ногах... Про її батька-аптекаря казали, що він, прийшовши в Москву, ходив по вулицях з скринькою й по домах вирізував могодзулі на пальцях за злотий за могодзулю.

До своєї тітки Катерина Маврикіївна їздила з дочкою в Геную сливе щороку й потрапляла саме на карнавал. Тітка її справді була заможна людина. З Генуї вони вдвох або гуртом їздили й до Ніцци на карнавал — на відому "Bataille des fleurs". Раз якось вона затягла в Ніццу на цю

"Баталію квіток" і свого чоловіка. Найняли вони багатий екіпаж. В екіпажі сіла Катерина Маврикіївна з красунею дочкою, проти себе вона посадовила Гурковен-ка й якогось красуня італьянця, свого "лицаря серця". Екіпаж аж тонув у квітках, і погонич та збруя на конях були рясно прибрані й позаквітчувані квітками. Ні одна колісниця не була так гарно та рясно убрана квітками. Про це диво навіть написали в ніццьких газетах, ще й помістили малюнок в ілюстрованій газеті. Катерина Маврикіївна зняла в фотографа прибраний та заквітчаний екіпаж з кіньми, з погоничем, з своєю особою та з коханою дочкою та, що було найцікавіше й найвартніше задля неї, з красунем генуезцем. Цю фотографію вона привезла додому, носилась з нею, як старець з писаною торбою, і тикала в руки усім знайомим добродіям, ще й показувала цю саму ілюстрацію в тогочасній ніццькій газеті з звісткою; в котрій було надруковане її ймення... Цю фотографію таки за її спиною піднімали на сміх, а паничі й пани глузували з Катерини Маврикіївни, бо вважали на неї, як на дурненьку й навіть трохи пришелепувату кокетку. Вона за це не догадувалась та аж облизувалась од усяких компліментів. Поза очі усі казали, що Катерина Маврикіївна на цій фотографії дуже скинулась на циганку з шатра, а Гурковенко вийшов Бахусом з одутлуватими щоками, що недавнечко видудлив цілу пляшку вина й на радощах вкачався в квітки та в листя, неначе кінь в реп'яхи.

Молодий асистент Гурковенків, так само доктор, бачив таке безглузде марнування грошей. Кмітливий на вдачу, він прислухався й придивлявсь до всього, чув не раз, як Гурковенка судили в місті поза очі його ж таки розсудливіші гості. На бенкетах він бачив, як усякі панки-вітрогони та занидівші провінціальні аристократи випивали таку силу дорогих вин, програвали в карти так багацько грошей, що знищували за один вечір трохи не однорічний засіб людини з середніми достатками. Асистент розказував скрізь своїм знайомим у місті за ті бучні бенкети й випивачки, і чутки про те безглузде марнування грошей пішли скрізь по місті. Гурковенко сам заробляв на день часом по триста карбованців, а своїм молодим асистентам платив по тридцять карбованців на місяць...

В Києві тоді тільки що завелось лікарське чимале товариство. Гурковенко не пристав до того товариства. Гордовитий та бундючний, він не міг стерпіть, що закладання товариства почалось од двох професорів, а не од його, найзначнішого доктора на ввесь Київ. Він задумав завести ще друге медицинське товариство, вже істинно научане. На його запросини згодилась більша частка міських докторів. Він написав установу нового товариства. Установа була затверджена. Усю осінь і сливе всю зиму він пеклювався цією справою, невважаючи на те що почував себе на здоров'ї не дуже-то добре.

Катерина Маврикіївна виїхала з дочкою до тітки в Геную ще на пилипівчане пущення. Вона виїхала зумисне заздалегідь, щоб позбутись клопоту й гармидеру при за-ведінні нового товариства, бо не любила ні вчених людей, ні вчених змаганнів та розмов. Ці змагання наводили на неї страшенну нудьгу. Вона навіть не бажала, щоб її дочка вийшла заміж за вченого. Вона любила офіцерів.

Наприкінці зими Гурковенко вже зовсім уладнав справу закладання нового товариства. В світлицях зібралось багацько докторів, його прихильників. Гурковенко написав гарну промову. Вийшов він на кафедру, почав читати промову, але йому несподівано стало погано так, що він не міг дочитати її до кінця. Він пішов у кабінет і ліг на канапі, щоб трохи одпочить. Один доктор, його приятель, взявся дочитати промову до кінця. Як промова була дочитана, в світлиці здорово заляскали в долоні.

Гурковенко почув те ляскання, стиха радісно осміхнувся: його гордовитість та самолюбство було вдоволене... Але... він дуже важко зітхнув раз, і те зітхання було останнє. Він заплющив очі та й помер.

Завештались збентежені несподіваною смертю докторі, заметушились по горницях. Несподівана, нагла смерть дуже вразила усіх. Зараз кинули телеграму до жінки в Геную. Гурковенка опорядили й у залі поклали на тапчані-кушетці. Аж через три дні прибула жінка з дочкою. Вона мусила покинуть карнавал саме тоді, як він розгулявся, і

вернулась додому через це дуже засмучена. Доля неначе зумисне пожартувала з легкодумною людиною: вихопила з карнавального приємного гармидеру й пхнула просто на похорон чоловіка.

Катерина Маврикіївна опівдні прибула додому. Вона сподівалась стрінуть повні покої давніх знайомих, спочуваючих до її несподіваного горя. Але, увійшовши в горницю, вона не бачила ні живого духа в горницях. Гурковенко лежав на тапчані, неначе він заснув, бо був навіть трохи рум'яний. В горницях було тихо й нечепурно. Одна пристаркувата черничка голосно читала однотонним рівним голосом псалтир. Усі доктори, напрохані небіжчиком на закладання нового товариства, розбіглись, неначе нагла смерть їх розпудила, а знайомі не квапились на смутні одвідини.

Катерину Маврикіївну зустрів у покоях одним один молодий асистент Уласевич. Високий на зріст, стрункий та рівний, білявий красунь поздоровкавсь з нею тихо й розказав їй за Гурковенкову смерть. В його ясних карих очах виявлявсь смуток, світилось щире співчування й спочування до удови й її молоденької дочки. Але Катерина Маврикіївна спокійно й байдужно дивилась на його втомленими темними очима. їй було байдуже і за чоловікову смерть, і за похорон, ніби вона прибула не в власну господу, де трапивсь смутний випадок, а ненароком заскочила по дорозі в якийсь отель, де трапилась з кимсь така сумна подія. В неї в думці все манячив карнавал. Розпитавши за все в асистента, вона пішла з дочкою до своєї кімнати, щоб передягтись та спочити після далекої й важкої дороги. Дочка сиділа коло неї мовчки й плакала.

Після снідання Катерина Маврикіївна прибралась у чорне удівницьке убрання й вийшла в світлицю велична та поважна, трошки бліда, неначе якась велична й гарна абатиса прибула з італійського монастиря з смутними одвідинами. Гурковенкова стала на зміну черниці й почала читати псалтир над небіжчиком чистим альтовим низьким голосом.

Не знаючи гаразд місцевих поглядів та звичаїв, вона думала, що цією дяківською повинністю вельми пошанує небіжчика, багацько більше, ніж слізьми, бо сльози чомусь у неї ніяк не хотіли литись.

Тим часом чутка за її повертання пішла по близьких знайомих. Дехто прийшов з одвідинами. Знайомі й близькі до небіжчика докторі присилали вінки. Катерина Маврикіївна все читала повагом, мов правила службу божу, але скоса все поглядала, хто приніс вінка й од кого. Одвівши очі набік од книжки, вона часом простягала велично довгу руку й киванням показувала, де класти вінки. І знов оберталась до аналоя й ніби знов ставала коло жертовника на якісь жертвоприносини за душу небіжчика. А знайомі, порозходившись, рознесли звістку, як Катерина Маврикіївна з великої скорботи замість того, щоб сльози лити, стала на одправу з псалтирем, наче дяк... Цю дяківську послугу зараз підхопили в місті на язики й підняли на смішки.

Напередодні Катерина Маврикіївна в газетній оповістці запрошувала на панахиду на другий день. Опівдні зібралось чимало значніших знайомих. Одправили панахиду. Господиня запросила усіх на снідання. Гості рушили в дальші покої й сповнили столову. Довгі столи були вже прибрані й обставлені усякими потравами та винами, як було й передніше за життя небіжчика. Молодий асистент крутивсь, як муха в окропі, і давав усьому лад. Значні гості, випивши всмак по чарці й по другій, посідали за столи й почали закушувать. Розмова пішла звичайна, спочатку була тиха, неначе гості розмовляли нишком, а потім стала жвавіша, а далі вже весела й голосна, ніби всі й забулись, що в світлиці лежить мрець. Ножі й виделки цокали й стукотіли; вино забулькотіло, ллючись у чарки та стакани. Міцні вина швидко розворушили здорових та ситих гостей. Незабаром усі загомоніли ще голосніше. Почулися вже превеселі акорди в густому гудінні розмови. Гості довго сиділи, випивали та балакали. Один здоровий пузань сказав ненароком влучний жарт. Хтось другий його підхопив і додав свого жарту.

— Чи ви пак чули новину? — спитав один з вищих особ Муськин-Пуськин, що трохи шкутильгав на праву ногу й через це не міг

потрапить в генеральський мундир, та якимсь випадком опинивсь на місці найвищого бюрократа педагогії, в котрій він нічогісінько не тямив.

— Яка ж це новина?—спитала Катерина Маврикіївна.

— Новина й дуже цікава,— сказав Муськин-Пуськин,— графиня Гутвейн оце видає свою Ліду заміж. Вже й заручини справили й оповістили деяким знайомим.

— Невже Ліда й справді посватана! — аж крикнула молоденька чорнявенька Софі, Катерииина дочка-єдиниця.

— Невже Ліда посватана! І знайшовсь же хтось... Ой господи!—аж приснула з дива Катерина Маврикіївна й трохи не прохопилась з своєю думкою за ту кирпату та

V калікувату молоду графиню.

— Як бачите, знайшовся, ще й гарний на вроду та поставний, сливе красунь,— обізвавсь один гість.

— Хто ж це такий? — спитала Софі.

— Не скажу, нехай кортить,— додав Муськин.

— Та скажіть-бо! Це ж, мабуть, тепер вже не секрет,— обізвалась дуже зацікавлена Катерина Маврикіївна, і в неї закрутились очі од цікавості, як вона не вдержувалась.

— Капітан Прибильський заручивсь з Лідою, от хто! — сказав Муськин.

— Прибильський!—аж крикнула Катерина Маврикіївна.— Це ж красунь, яких і в Генуї не багацько побачиш.

— Він нібито й красунь, але кишеня в його зовсім-таки не красуня. А в Ліди зате повні кишені червінців,— обізвався один гість.

— Господи! Та Ліда ж як осміхнеться, то в неї два здорові зуби так і вилазять з-під верхньої губи та й кусають спідню,— промовила Гурковенкова і вже сміялась, зовсім навіть забувши, що вона на похороні свого чоловіка і недавнечко читала псалтиря над ним.

— Ті два зуби, що стримлять ще й нарізно в верхніх щелепах, в неї таки ніколи гаразд і не ховаються в рот, а все навіщось виглядають, бо, певно, люблять свіже повітря,— пожартував один генерал.

Усі за столом зареготались так голосно, неначе десь поблизу заіржали лошата на випасі.

— Ох, як не в добрий час випало отаке нещастя мені й дочці! — обізвалась Гурковенкова. — Уявіть собі, що я вже випрохала дозвіл на аудієнцію в італійського короля зараз після карнавалу. А тут на тобі лихо! Недоля, та й годі! — сказала вона і розставила руки на всю їх довжину по своїй звичці жестикулювать та простягати руки.

— Це нічого. Вернетесь в Рим, то й побачитесь з королем. А коли доведеться вам бути з одвідинами і в папи, то передайте його святійшеству од мене пошанування й поклін, бо я був у його з одвідинами. Він був радий, то й, певно, пам'ятає мене,— сказав зовсім не жартовливим, а поважним тоном Елпидифор Ванатович.

Усі ущухли й поглядали на Катерину Маврикіївну, чи пак постерегла вона той надто сміливий жарт, чи ні. Але вона була така наївна, що й справді пойняла йому віри й сказала:

— Добре, добре! Коли б тільки мені спромогтись на аудієнцію в папи, то я йому передам ваше пошанування й поклін. Добре, добре!

Усі спустили очі на тарілки з задержаним осміхом, а декотрі скоса позирали насмішкуватими очима одно на одного.

— А я вам оповіщу за кращу новину,— заговорив згодом один молодий панок.— Учора в дворянському клубі ввечері, вже сливе в обляги, одна французка, якась мадмуазель їда, викликала в прихожу Шулима Йосиповича Шполянського, банкірового брата, і з нестямки линула йому межи очі добру чарку сірчаних кислощів. Ще добре, що сірки було небагато, бо тільки обсмалила йому півщоки, один вус та шматок вуха.

— Виходе, що назначила його, щоб був значений, — сказав один з гостей.

— Уявляю собі цього носача з одним вусом! Ото, мабуть, вийшла мацапура! Варто б подивитись,— пожартував другий гість.

Знов почувся регіт. Гості наливали та все кружляли вино стаканами. Пішли жарти та смішки. Пішла весела розмова. Ніхто й гадки не мав, що через два покої лежить небіжчик-хазяїн. Тільки молода дочка небіжчика сиділа з смутними заплаканими очима. В другому покої лакеї та усякі слуги переглядались мовчки з журливим осміхом, а старіші богобоящі супили брови: їм було якось ніяково, що в горницях, де лежав небіжчик, аж лунав веселий безжурний регіт та справлявсь бучний бенкет замість панахиди.

А бенкет і справді наприкінці саме набиравсь сили. Гості зовсім забули про небіжчика. Вино булькало з пляшок в чарки та в стакани. Веселий регіт аж розлягавсь по горницях. Лепетливі та осудливі язики мололи без упину. Розмова про нові міські випадки та події йшла звичайно, як і повсякчас в інші дні. Регіт та гармидер не переставав ні

на хвилину. Старий лакей Прохір, котрий давно служив у Гурковенка й власним досвідом дізнавсь, що не хазяїн, а Катерина Маврикіївна усім правує в господі, тільки здвигнув плечима, перехрестивсь і промовив:

— Ніяк не розберу, чи це похорон у домі, чи справляють весілля! Тільки весільних музик нема! Одколи живу на світі, ще не бачив такої веселої панахиди.

Розійшлися гості з веселої панахиди. Галас та гармидер замер. В горницях стишилось, як надворі після завірюхи... Знов почалося в тихих покоях бубоніння: дяк став на зміну черниці. Катерина Маврикіївна вже не зохочувалась читати псалтир. Уласевич пеклювавсь усім, що стосувалось до похорону: замовив катафалк, домовину, загодив трьох батюшок та двох дияконів, дав оповістку в газетах за день похорону. Катерина Маврикіївна тільки походжала та величними мигами довгих рук давала загад усім, а найбільше молодому асистентові, котрому довелось і давати лад у домі, і ганять по всіх усюдах по місті.

На похорон зійшлося на провід сумної процесії, може, десята частка тих, що недавно сповняли небіжчикові горниці; бо їх притягували туди тільки бучні бенкети та чудовий винний льох, сливе перший на ввесь Київ... Зачинивсь льох з винами, — зникла в знайомих і сама згадка про господаря. Зосталося на згадку за цього космополіта тільки вчене надбання: цебто кільки медиційних книжечок. Про небіжчика йшла поголоска, як за людину вчену. Але він нігде не виявив навіть своєї научаної і соціальної направи, бо... в його й не було потягу до того. Це був славний ремісник своєї справи, хоч він добре знав своє ремество, і з його був ремісник вчений і тямущий в своїй спеціальності. Ніякі громадянські та соціальні питання не взрушували й щиро не зогрівали його душі. Поблукавши по далеких столицях, він погубив усякі симпатії до рідного краю й пробував на Україні, неначе десь на чужині, не цікавивсь забутою на чужині рідною Україною, не знав навіть того, що пишеться українською мовою, що там діється за містом на селах, як народ живе навкруги Києва, чи він бідує, чи слабує, чи горює. За усе це йому було байдужісінько. Гурковенко навіть не примітив, що настали

інші часи, що з'явились молодші люде з іншими поглядами та бажаннями. Молодий асистент був більше начитаний і багацько цікавіший од свого патрона. В університетській молоднечі тоді вже заворушились усякі гуманні думки: і громадянські, і національні, і демократичні. Прослуживши доволі часу при Гурковенкові, Уласевич придивився до життя свого патрона та його знайомих і своїм молодим почуванням постеріг порожнечу й нікчемність такого марного життя й одмикування од усякої соціальної роботи навіть на користь рідному краєві, од усяких соціальних думок та пересвідченнів.

Тим часом зараз після похорону в господі скоїлась неприємна для Катерини Маврикіївни несподіванка. І вона, і небіжчик так бучно та розкішно жили, так гайнували гроші в Генуї та в Ніцці, що й не зогляділись, як прогайнували багацько грошей, ще й напозичались у банку, записавши в заставу свій недавно збудований мурований здоровий дім за позичку грошей. На безглуздо багаті бенкети та бали, на завсеїдне грання в карти, на поїзди в Італію Гурковенко не міг настачить грошей, невважаючи на свої великі заробітки. Позичниками грошей в банку записувались вони обоє. Після смерті Гурковенка банк зараз спродав новий дім за неплачені довги, та ще й тих грошей не стало на бплать довгів, котрі наробила Катерина Маврикіївна, позичаючи гроші в декотрих своїх багатеньких знайомих. Небіжчик був застрахував своє жи-воття в двох товариствах. Але, як Катерина Маврикіївна зараз досвідчилась, небіжчик давно вже перестав платить вкладку в ті двоє товариств. Вона мусила найнять своє давнє житло багатеньким знайомим пожильцям, а сама найняла невеличку квартиру, куди й перебралась з дочкою. Вона мусила спродать усе своє надбання, усі екіпажі й коні з дорогою збруєю, а садовники закупили навіть ту оранжерею, що була притулена позад дому, й ту теплицю з пальмами, котра стояла окроме за домом.

— Я й не думала, й не гадала, що ми врешті всього дійдемо до такого смутного кінця,— казала Катерина Маврикіївна до знайомих дам, котрі жалкували й втішали з великим спочуванням та споболінням до неї і молоденької Софії, її дочки, — все то накоїв лиха небіжчик Іван

Мартинович, бо любив жити паном на всю губу. Все то були його примхи. А мені того всього й теперечки не треба, та й передніше ця вся розкіш була мені непотрібна. Нащо мені ті дорогі екіпажі та баскі коні? Ці всі збитки робив він, а через його й я була повинна підроблюваться під його звички та витребеньки й заводить багатющі бенкети та давати бали.

В найняте злиденне житло вже й не заглянув ні однісінький багатий гість. За зубожілу удову незабаром забули всі багатіші знайомі. Тільки вряди-годи одвідували

її прихильні до неї давніші знайомі дами. Катерина Маврикіївна здіймала з етажерки альбоми та давні здоровецькі фотографії, виймала з палятурок ті поховані фотографії, на котрих був знятий її екіпаж на "Баталії квіток" в Ніцці, ввесь суспіль в квітках, в котрому сиділа вона з дочкою й небіжчик Гурковенко попліч з красунем генуезцем, так само затикані квітками, оповиті через плече гірляндами з фіалок. І це для неї було єдиною дорогою згадкою, од котрої в удови котились сльози з очей і виривалось важке зітхання по минувшому гойному та безжурному часі, що був, та минув і вже ніколи не вернеться, доки й її віку.

1906 року. Київ.